NEGUSTORI ŞI LECTURI LA CUMPĂNA SECOLELOR XVIII–XIX

Ruxandra Moaşa-Nazare

Deşi generoasă, tema propusă în titlu se limitează geografic la cercul negustorilor ortodocşi din Braşov şi Sibiu. Desigur, ar fi interesantă o privire de ansamblu şi din acest motiv vom face comparaţii şi raportări la locul potrivit. Pe parcursul incursiunii noastre vom urmări cu precădere să degajăm preocupările profesionale de lectură ale comercianţilor şi tendinţele generale manifestate de acest grup socio-profesional faţă de universul cărţilor.

La un prim nivel, cercetarea se poate concentra cu folos asupra literaturii economice a epocii, care includea publicaţii de cel mai divers cuprins şi profil – vamal, financiar, comercial, bancar şi cambial[1] – ce atrăgeau în mod firesc interesul negustorilor. În istoriografia română s-a procedat întemeiat la decuparea din totalitatea producţiei manuscrise şi tipărite numai a acelor creaţii, cu scop teoretic-educativ şi aplicativ-practic, care reflectă activitatea, ideile şi concepţiile economice ale cărturarilor români[2]. Dar noi nu ne putem mărgini la perspectiva oferită exclusiv de scrierile româneşti, întrucât am constatat că negustorii braşoveni şi sibieni implicaţi în comerţul internaţional apelau la diferite materiale informative din alte spaţii geografice şi lingvistice, împinşi fiind de necesităţile profesionale de a se informa asupra pieţelor situate la distanţă.

Din acest punct de vedere se remarcă atenţia acordată de comercianţi cunoaşterii legilor, codurilor juridice, ordinelor privind comerţul, vama, tricesima, regimul paşapoartelor, banii şi măsurile, taxele şi impozitele, contumacia, merceologia, tot ceea ce putea afecta mişcarea mărfurilor şi libertatea de circulaţie a agenţilor. Nu întâmplător, membrii companiilor greceşti se preocupau de aflarea din timp şi copierea în condici a tarifelor vamale muntene, vectigalelor transilvănene şi maghiare emise de autorităţile vieneze în timpul Mariei Tereza şi al lui Iosif al II-lea, poruncilor de interdicţie a trecerii

---

[1] Vezi Andrei Veress, *Orânduieli româneşti vechi tipărite în Ardeal (1744-1841)*, Bucureşti, 1926; Aurel Răduţiu, Ladislau Gyémánt, *Repertoriul actelor oficiale privind Transilvania tipărite în limba română 1701-1847*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1981.

[2] Pentru definiţia şi analiza literaturii economice româneşti vezi Ioan Lumperdean, *Literatura economică românească din Transilvania la începutul epocii moderne*, prefaţă de Nicolae Edroiu, Bucureşti, Editura Didactică Română, 1999. Autorul exclude din studiu circularele şi ordonanţele oficiale publicate de autorităţile imperiale şi guberniale, cu excepţia celor traduse în limba română, deoarece nu au reprezentat reflecţia românească pe teme economice, precum şi calendarele şi almanahurile româneşti. Alte lucrări care s-au aplecat asupra subiectului sunt studiul de pionierat al Corneliei Bodea, *Preocupările economice şi culturale în literatura Transilvaniei dintre anii 1786-1830*, în „Studii. Revistă de istorie", IX, nr. 1, 1956. p. 87-104, şi cartea lui Nicolae Edroiu, *Începuturile literaturii economice româneşti 1780-1810 (studiu şi anexe)*, Cluj-Napoca, 1978.

monedelor imperiale în ţările supuse Imperiului Otoman etc[3]. În acest caz este vorba de o lectură utilă, dictată de imperativul de a şti măsurile care reglementau cadrul legal de funcţionare şi stabileau condiţiile exercitării licite a negoţului. Astfel, lipsa de informaţie se traducea în pierderi economice – comerciale şi financiare – severe.

În aceeaşi categorie de tipărituri integrăm lucrările de genul instrucţiunilor, regulamentelor, prospectelor, cu alte cuvinte broşuri periodice, anual sau la anumite răstimpuri. Negustorii achiziţionau volume recente, apărute în zone comerciale diferite de locul lor de rezidenţă, care cuprindeau date privind comerţul statelor europene. Cităm două exemple pilduitoare pentru interesul comercianţilor ortodocşi braşoveni şi sibieni pentru asemenea surse. În 1790, Dimitrie Hagi Mihali Căţanu din Viena anunţa pe negustorul braşovean Costache Boghici că a trimis cartea solicitată *Vorschrift* (Instrucţiune, Regulament) pe adresa lui Toma Vilara din Sibiu. La mai mult de un an de la satisfacerea comenzii solicitate, comerciantul vienez expedia lui Boghici o poliţă de 3,8 florini pentru plată[4]. Credem că este vorba de o tipăritură vieneză din anul 1789 cu titlul complet *Allgemeine Vorschrift über die Schätzung der Waaren für sämmtliche K.K. Zoll und Dreyssigstämter in den deutschen, ungarischer und gallizischen Erbländern* (Viena, K. K. Bankal und Dreyssigstgefällen-Direkzion, 35 foi)[5] date fiind apropierea în timp şi faptul că este singura publicaţie cu acest titlu din perioada respectivă. Preţul ridicat de achiziţie[6] şi dorinţa de a dispune de ea sugerează interesul cercurile negustoreşti. În anul 1797, Manicatis Safranos din Sibiu se interesa la Veneţia, prin partenerii săi de afaceri, de tipărirea a două volume în limba italiană: *Prospect despre afacerile actuale ale Europei* şi *Despre originea şi progresul ştiinţei* de Andrei. Ultima lucrare era un titlu în serie, întrucât M. Safranos preciza că a primit deja 12 volume de la secretarul firmei veneţiene la serviciile căreia apela[7]. Nu am putut identifica prima carte care, probabil, reprezenta un repertoriu anual de date statistice şi informaţii practice, inclusiv despre comerţul internaţional. Cea de a doua este sinteza istorică de literatură universală a eruditului călugăr iezuit Juan Andrés, apărută la Veneţia între anii 1783-1793 în 12 volume şi ulterior reeditată. Intitulată *Dell'origine, de'progressi e dello stato attuale d'ogni letteratura*, aceasta includea literatură, teologie, filosofie, ştiinţe, ceea ce explică titlul prescurtat dat de Safranos. Nu suntem convinşi că interesa direct pe negustorul sibian, poate în felul acesta răspundea unei solicitări de carte din partea unui client. În concluzie, trebuie să observăm atenţia cu

[3] Negustorii companiei greceşti din Sibiu copiaseră tarifa vamală munteană, *Vectigal transylvanicum hungarico-germanicum* (1714), porunca Mariei Tereza prin care se opreşte petrecerea banilor imperiali şi crăieşti în ţările supuse Imperiului Otoman, scoasă din latină pe limba rumânească, tipărită la Blaj, 1747, *Scurtata cuprindere din cea de obşte pentru moştenitoarea Ţara Ungurească ale vămilor noi rânduitei porunci din 29 septembrie 1784*, un tarif vamal austriac sub Iosif al II-lea intitulat *Vectigal universarum hungaricum haereditariarum ditionum…*, cf. N. Iorga, *Scrisori şi inscripţii ardelene şi maramureşene. I. Scrisori din archiva grecilor Sibiului, din archiva protopopiei neunite a Făgăraşului şi din alte locuri*, formând volumul XII din *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, Bucureşti, 1906, p. XI-XII, XIV, 46, doc. XCI, p. 107.

[4] Dumitru şi Elena Limona, *Catalogul documentelor greceşti din Arhivele statului de la oraşul Stalin (Braşov)* (în continuare citat prescurtat *CDG*), vol. I, Bucureşti, 1958, regeste nr. 481, 1790 martie 8, Viena şi nr. 703, 1791 iulie 25, Viena.

[5] Am aflat informaţia prin consultarea catalogului on-line al tipăriturilor din anii 1502-1929 de la Biblioteca Naţională a Austriei pe situl www.onb.ac.at.

[6] Este adevărat că în suma totală pot fi adăugate în plus cheltuielile de expediţie şi comisionul negustorului furnizor, pe lângă costul propriu zis al tipăriturii.

[7] Dumitru Limona, *Catalogul documentelor referitoare la viaţa economică a Ţărilor Române în sec. XVII-XIX. Documente din Arhivele Statului Sibiu* (în continuare citat prescurtat *CDVEŢR*), vol. I, Bucureşti, 1966, reg. 1092, 1797 ianuarie 31, Sibiu.

care negustorii urmăreau apariţiile recente din spaţii lingvistice şi comerciale tradiţionale, italian şi german.

Corespondenţa curentă a negustorilor se situează în prelungirea tipăriturilor economice, ea contribuind la reproducerea parţială a unor ordonanţe, comunicarea şi circulaţia lor mediată. Este interesant că aflăm nu numai despre conţinutul dispoziţiilor, dar scrisorile redau procesul de receptare, completează descrierea statică cu reacţia promptă a comercianţilor la aplicarea ordinelor, descriu efectele lor în realitatea imediată şi consemnează găsirea antidotului, când era cazul. Astfel proceda marele negustor Manicatis Safranos din Sibiu în 1797, când dădea de ştire unui bucureştean despre ordinul împărătesc cu privire la spălarea banilor prin scoaterea din pungile lor şi punerea într-un alt rând de pungi după dezinfectarea lor la lazaret. Cu toate că procedeul fusese decis de autorităţi din raţiuni sanitare superioare de a evita pericolul răspândirii epidemiilor, se înregistrau consecinţe negative ale noului procedeu, anume favorizarea furtului de către funcţionarii lazaretului austriac şi ca urmare păgubirea comercianţilor; Safranos, şi prin el negustorii, reacţiona prin întărirea controlului vigilent, exercitat de către un reprezentant al firmei pe toată durata procesului de spălare şi prin refuzul de a scoate banii din pungile lor, spălând pungile şi nescoţând monezile astfel încât se respecta şi porunca, se evita şi pierderea[8]. Cunoaşterea în timp util a metodelor nou instituite permitea dacă nu eludarea, în orice caz contracararea aspectelor nefavorabile ale măsurilor şi protejarea afacerii.

Cu excepţia măsurilor oficiale editate, negustorii erau interesaţi în procurarea unor publicaţii comerciale, care ofereau informaţii şi cunoştinţe necesare în exercitarea profesiei lor. Un bun exemplu îl reprezintă negustorul Mihail Ţumbru, care la 18 aprilie 1794 cerea din Viena *Doppia scrittura* şi cartea cu diverse socoteli şi cambii. Ţumbru cunoştea apariţiile recente şi comunica o serie de detalii despre ele: prima urma să iasă de sub tipar în curând, cea de a doua apăruse de puţin timp, ambele fiind editate de Toma Dimitriu. Interesul de a dispune cât mai curând de noile cărţi îl determina pe Ţumbru să revină cu cererea în două rânduri în cursul lunii mai şi iulie. În replică, partenerii vienezi îi expediază cartea cu diverse socoteli, cambii şi balanţe, care costa 2 florini şi *doppia scrittura* la preţ de 5 florini în perioada mai-iulie 1794[9]. Titlul complet al primei tipărituri era *Σκριτούρα δόπια 'ήτοι ή τάξη τ˜ων πραγματευτάδικων καταστίχων* (*Scrittura doppia sau rânduiala catastifelor comerciale*) (Viena, 1794), autorul ei Thoma Dimitriu din Siatista fiind un negustor stabilit în Viena, unde şi-a desfăşurat activitatea de autor şi editor între anii 1779-1810. A alcătuit şi tipărit pe cheltuiala sa mai multe gramatici (greacă şi italiană) şi cărţi de instruire comercială pentru grecii care făceau negoţ în Imperiul Habsburgic. Iniţiativele lui se datorează amploarei schimburilor comerciale dintre Viena şi Imperiul Otoman şi necesităţii resimţite de ghiduri practice comerciale. Motiv pentru care a editat în anul 1793 *Χειραγωγόν 'έμπειρον τ˜ης πραγματείας* (*Ducere de mână practică spre negustorie*), care cuprindea informaţii despre contabilitatea comercială, măsurile şi greutăţile în circulaţie pe teritoriul austriac, iar în anul următor *Scrittura Doppia*, o sinteză de contabilitate în partidă simplă şi dublă[10]. Precizăm că Mihail Ţumbru cumpăra cartea la vârsta de 41 de ani,

[8] *Ibidem*, reg. 1224, 1797 martie 18, Sibiu.

[9] *CDG*, vol. II, reg. 525 – 1794 aprilie 18, Braşov, 537 – 1794 mai 2, Braşov, 543 – 1794 mai 10, Braşov, 596 – 1794 iulie 29, Braşov; vol. I, reg. 1300 – 1794 mai 16, Viena, 1309 – 1794 iunie 16, Viena, 1321 – 1794 iulie 18, Viena.

[10] Gheorghios Liritzis, *Αι μακεδονικαί κοινότητες της Αυστρουγγαρίας 'επι Τουρκοκρατίας*, Kozani, 1952, p. 23, 50.

când încheiase iniţierea în meseria de comerciant, făcea afaceri pe cont propriu şi se stabilise ca supus crăiesc în Braşov de 12 ani. Faptul poate fi interpretat în sensul unei deprinderi de perfecţionare şi educaţie continuă[11] manifestată de către Ţumbru, obligat să cunoască realităţile monetare, metodele de contabilitate aplicate, tipurile de bilanţuri practicate în statul austriac. Costul destul de ridicat de achiziţie subliniază însemnătatea şi actualitatea publicaţiilor, mai scumpă fiind cartea recentă de contabilitate: esenţa profesiei de comerciant, cum se socotea în epocă.

În sfârşit, trebuie să menţionăm preocuparea mediului comercial în instruirea unor discipline cu caracter ştiinţific şi aplicativ-practic, cum sunt geografia, studiul limbilor străine, poliglosia reflectându-se şi în practicarea scrierii în mai multe alfabete[12], şi drept, *Legiuirea lui Caragea* fiind copiată în prăvăliile lui Hagi Teodorachi[13]. Utilitatea deprinderii acestor cunoştinţe îndeamnă pe novicii în comerţ să procedeze la întocmirea de culegeri manuscrise personale în scop didactic şi la constituirea de mici biblioteci şcolare[14]. Preocupările comercianţilor din spaţiul românesc sunt similare celor europene, scopul practic şi lectura utilă motivând alegerea cărţilor şi imprimând o structură specifică bibliotecilor negustoreşti din Franţa[15].

Un al doilea palier de analiză a lecturilor comercianţilor îl constituie studiul presei ce poate oferi amănunte interesante privind universul livresc al negustorilor. Ziarele au fost unul dintre mijloacele de informare solicitate în epocă cu atât mai mult cu cât aveau o apariţie regulată, ţineau la curent publicul cu evenimentele recente şi asigurau actualizarea periodică a ştirilor. Informarea curentă şi regulată, furnizată de ziare, printre alte surse, era o condiţie vitală pentru practicarea comerţului. Datele despre abonamentele, ziarele şi lectura negustorilor din gazete contribuie la înţelegerea motivelor alegerii publicaţiilor, tipului de informaţii selectate din coloanele ziarelor, cu alte cuvinte la definirea interesului de lectură al comercianţilor special orientat în direcţie profesională.

Mai întâi trebuie să subliniem faptul că ziarul a venit în întâmpinarea cerinţelor de informare şi lectură ale negustorilor[16], manifestate de timpuriu şi convergent, aşa cum vom vedea, în sensul de a afla şi colecta detalii despre conjunctură. Corespondenţa

---

[11] Prin educaţie continuă înţelegem tendinţa de informare permanentă asupra tehnicilor din activitatea profesională ca răspuns la cerinţele generale şi individuale de înnoire.

[12] Sugestive sunt însemnările de posesie de pe tipărituri şi manuscrise. Biblioteca Judeţeană „George Barițiu“ Braşov, secţia Colecţii Speciale (citat prescurtat în continuare BJBV, CS), I 724, *Tălmăcirea românească* de Nichifor Theotokis (Bucureşti, 1829) pe care negustorul braşovean Costache Sterie Arseniu se semna în greacă, germană şi română în 1848; Mircea Avram, *Cartea românească manuscrisă*, Sibiu, 1970, ms. 7, iscălit cu chirilice şi gotice de Ghiţă Simeon Ciurcu; Gabriel Ştrempel, *Catalogul manuscriselor româneşti*, vol. II, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1983, ms. 1926, semnăturile cu caractere latine şi gotice ale lui Dragomir sin D. Grădinarovici, şi vol. IV, 1992 ms. 4788 din 1773, iscălit cu numele lui Dumitrache Cepescu în alfabet chirilic şi gotic.

[13] G. Ştrempel, *op. cit.*, vol. IV, ms. 4472, cca. 1840, Manual de geografia Europei şi un scurt vocabular rus-român ce au aparţinut lui Cristache Radovici în anul şcolar, ms. 5450, cca. 1815-1821, Dicţionar în cinci limbi elinesc, grec, român, nemţesc şi maghiar deţinut de N. Ioanovici şi ms. 5198 din 1837, *Legiuirea lui Caragea* transcrisă de Antonie Radovici în prăvăliile lui hagi Teodorachi.

[14] *Catalogul documentelor româneşti din Arhivele Statului Braşov* (citat prescurtat în continuare *CDR*), vol. II (1800-1825), Bucureşti, 1975, reg. 4359, 1821 – Lista lucrurilor lui Ion Cepescu rămase la fostul stăpân Teodor Misch: gramatici latină, greacă, germană, aritmetică, geografie, istoria împăraţilor şi Plutarh.

[15] Roger Chartier, *Lecturi şi cititori în Franţa Vechiului Regim*, traducere de Maria Carpov, Bucureşti, Editura Meridiane, p. 194-195.

[16] Vezi pentru preistoria jurnalismului comercial la nivel european, a materialelor standardizate volante cu informaţii financiare care circulau şi care au premers ziarelor J. McCusker, C. Gravesteijn, *The Beginnings of Commercial and Financial Journalism: The Commodity Price Currents, Exchange Rate Currents, and Money Currents of Early Modern Europe*, Amsterdam, 1991.

comercială evidenţiază preocuparea de a cunoaşte şi comunica partenerilor, subordonaţilor, restului reţelei tot ceea ce afecta direct cursul comerţului, misiune preluată mai târziu într-o anumită măsură de presa nou apărută care se inserează în circuitele informative comerciale şi le completează prin sintezele realizate. Scrisorile cuprind atât ştiri de natură economică, cât şi de ordin politic, militar, înregistrând orice eventual seism indiferent de cât de sensibil sau nu era. În timp de pace şi mai ales de război, ele surprind prompt veştile care circulau oral, scrisul fiind martor al circuitului „de la gură la ureche" şi înscriindu-se pe traseele oralităţii. Iată cum în 1790 negustorul Iova Peţa din Caransebeş scria patronului său Mihai Ţumbru din Braşov, cerând să transmită veştile noi de acolo şi nota că în Banat „tare *se aude* (subl. ns.) de pace că va să se pună şi mitropolitu al nostru au murit şi feltmasaru Laudon iară au murit"[17]. Datele transmise erau culese direct de la faţa locului, provenind din experienţa directă, din participare personală la evenimente şi din relatările martori oculari. Timp îndelungat, corespondenţa comercială a suplinit cu o oarecare eficienţă şi succes lipsa de ziare în zonă[18]. De altfel, primul ziar grecesc apărut în decembrie 1790 la Viena apela, alături de presa de altă limbă, la scrisorile primite din Polonia, Principatele Române, Imperiul Otoman[19] ca surse de documentare, menţionate şi rezumate în cuprinsul lui. Prin presă se răspunde acestei nevoi de informare în scris asupra împrejurărilor comerţului, prin relatarea evenimentelor din spaţii îndepărtate. Iată motivele pentru care comercianţii au căutat să se aboneze personal la ziar, să primească regulat comenzile de gazete achitate anticipat, şi chiar să constituie colecţii[20].

Vom încerca în continuare să arătăm dimensiunea practică a lecturii, ce impact imediat are citirea ziarului asupra ritmului operaţiunilor comerciale, cu alte cuvinte conexiunile stabilite între practica lecturii şi economie. La 20 aprilie 1794, Mihail Ţumbru scria lui Teodoran Cincu din Bucureşti că ziarele primite ieri de la Viena (19 aprilie) înştiinţează că mai mulţi zurbagii se află în împrejurimile Adrianopolului sub comanda unui han tătar. Prezenţa lor a blocat sosirea poştei chesaro-crăieşti de la Constantinopol până în 18 aprilie şi probabil aceasta va alege drumul prin Zemun. Ca urmare sfătuia pe partenerul său să trimită galbenii la Istanbul cu caravana dacă se teme de revoltaţi[21]. În 1795 negustorul sibian Ioan Cincu scria lui Mihail Ţumbru despre prospectările pe piaţa grâului, calitatea şi costul mărfii, fluctuaţia preţurilor la târgul din Sibiu, aşa cum publicau şi gazetele din luna ianuarie pe care i le trimitea spre dovadă[22]. Alt exemplu este oferit de marea firmă sibiană de comerţ Safranos, care înmâna ample instrucţiuni reprezentantului Gh. C. Liţu de la Zlatna pentru a calcula încasările la acţiunile miniere după cursul, indicat în gazete, al florinului[23]. Exemplele relevă

[17] *CDR*, vol. I, 1521-1799, 1955, reg. 2245.

[18] Pentru primul ziar apărut în spaţiul românesc, „Courrier de Moldavie" (Iaşi, 1790), scos de comandamentul trupelor ruseşti, vezi Dan Simonescu, *Primul ziar tipărit pe pământul ţării noastre*, în *SMIM*, 1956, vol. I.

[19] D. Russo, *Studii istorice greco-române. Opere postume*, publicate sub îngrijirea lui Constantin C. Giurescu de Ariadna şi Nestor Camariano, tomul II, Bucureşti, 1939, p. 369.

[20] *CDVEŢR*, vol. I, reg. 318, 1791 februarie 15, Sibiu – Casa comercială Ioan Marcu notează în catastif plata abonamentului pentru Ianache Nicu Ioanu; *CDG*, vol. II, reg. 442, 1794 ianuarie 22, Braşov – scrisoarea lui M. Ţumbru către D. Hagiopol şi P. Iconomu din Viena, prin care cere să roage pe gazetarii de acolo să-i trimită gazetele tot anul; vol. I, reg. 1269, 1794 februarie 14, Viena – Hagiopol şi Iconomu trimit toate numerele din gazeta greacă de la 1 ianuarie 1794, împreună cu chitanţa de plată pe tot anul; vol. II, reg. 596, 1794 iulie 29, Braşov – Ţumbru reclamă că nu a primit „Efimeris", în schimb negustorul D. Dimu din Braşov a primit gazetele.

[21] *Ibidem*, reg. 527.

[22] *Ibidem*, vol. I, reg. 1391, 1795 februarie 12, Sibiu. Credem că este vorba de un ziar local.

[23] *CDVEŢR*, vol. II, reg. 1668, 1819 noiembrie 11 stil nou, Sibiu.

netăgăduit grila de tip profesional aplicată textului citit, interesul de lectură în relație directă cu contingentul, decodificarea din gazete a ceea ce privea sfera practică a meseriei comerciale[24].

În privința circuitului informației, observăm în exemplele de mai sus existența unor rețele de comunicație suprapuse peste rețele de contacte comerciale astfel încât efectul presei se exercită prin medierea unor lideri, negustori aflați în vârful ierarhiei şi în punctele nodale ale legăturilor comerciale. Este vorba de un sistem de comunicare interpersonală şi de grup, diferit de vehicularea datelor după modelul fluxului în doi timpi, constatat în comunicarea de masă, care îmbină un *curent pe verticală* – de la sursa emițătoare către călăuzele opiniei, indivizi expuşi comunicării de masă şi participanți activi la relațiile din interiorul grupului lor – cu un *curent orizontal* care difuzează ştirile în societate[25].

Atitudinea față de ziare şi, în consecință, practicile de lectură legate de ele erau dictate de conținutul de interes al publicației respective. În 1813, Nicolae Dimitrie Paciura răspundea clucerului Fălcoianu din Piteşti că nu posedă nici o gazetă grecească, deoarece nu cuprinde veşti care să îl intereseze[26]. În schimb, se pare că acelaşi negustor era abonat la ziare de limbă germană, căci Paciura transmitea comerciantului oltean Hagi Ianuş că „Veşti bune cu privire la Napoleon sunt foarte multe, dar nu au fost încă traduse în limba greacă spre a fi trimise la Craiova"[27]. Dincolo de aspectul alegerii publicațiilor la care se abona, în cazul negustorului Paciura se remarcă aceeaşi predilecție pentru evenimentele politice şi interpretarea lor în funcție de propriile interese. Din corespondența sa transpare ostilitatea față de Napoleon Bonaparte, văzut ca un reprezentant al războiului şi dezordinii, ce afectau desfăşurarea comerțului, influențau cursul afacerilor şi prețurile, provocând stagnarea economică. Paciura jubilează la citirea veştilor despre înfrângerile lui Napoleon şi considerate a fi „bune" şi „favorabile a lor noştri", aluzie la victoriile ruşilor[28]. Însemnătatea conferită ştirilor şi conştiința că asista la evenimente excepționale se reflectă nu numai în receptarea şi comunicarea veştilor, ci şi în intenția de a păstra şi lega gazetele cu pricina într-o „carte"[29]. Caracterul neregulat al expedierii obliga la solicitarea unor publicații speciale, suplimente despre război scoase de redacție ori de autorități. Practica aceasta este dezvăluită de Paciura, care reamintea principalului său C. Belu din Viena să trimită un *extrablatt* din care să afle noutățile cu privire la ostilități, deoarece nu primeşte regulat gazetele[30]. Surprinzător este că procedeul în sine genera un motiv de mândrie pentru Paciura. În solicitarea inițială, îl ruga pe Belu să trimită un extras despre război ca să poată arăta ce fel de stăpân are[31]. Capacitatea de a avea acces la informația curentă şi de

[24] Despre diferențierea consumului de carte în funcțional şi literar şi motivațiile celui funcțional (informația, documentația, lecturile profesionale, propaganda ş.a.) vezi R. Escarpit, *De la sociologia literaturii şi teoria comunicării. Studii şi eseuri*, traducere de Sanda Chiose Crişan, antologie, studiu introductiv, note de Constantin Crişan, Bucureşti, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, 1980, p. 103-104.

[25] Georges Friedman, *Sociologia comunicațiilor de masă*, în *Sociologia franceză contemporană. Teorie, metodologie, tehnici, ramuri*, antologie întocmită de Ion Aluaş şi Ion Drăgan, Bucureşti, Editura Politică, 1971, p. 600-601.

[26] *CDVEȚR*, vol. II reg. 460, 1813 mai 30, Sibiu.

[27] *Ibidem*, reg. 185, 1813 martie 26, Sibiu.

[28] *Ibidem* şi reg. 997, 1813 septembrie 29, Sibiu.

[29] *Ibidem*, unde Paciura reacționa la veştile bune despre avansul victorios al ruşilor, pe care le comunica lui Leonard Metaxa de la lazaret şi expedia acestuia gazetele spre convingere cu rugămintea de a nu pierde nici un număr deoarece vroia să facă o „carte" din ele.

[30] *Ibidem*, reg. 1006, 1813, 1/13 octombrie, Sibiu.

[31] *Ibidem*, reg. 829, 1813 septembrie 3/15, Sibiu.

ultimă oră, de valoare practică, chiar materială în planul relațiilor economice, era folosită pentru a acumula capital simbolic, prestigiu, recunoaştere în planul relațiilor sociale. În trecut, la fel ca astăzi, concurența pe piața informațiilor era deopotrivă de acerbă şi permitea obținerea de avantaje traduse imediat în ierarhia de status.

Preocuparea pentru procurarea şi lectura gazetelor a reprezentat o constantă a universului livresc al negustorilor, cum rezultă din Regulamentul Casinei din Braşov din anul 1835[32]. Constituită în 31 octombrie 1835 „după hotărârea obşteştii adunări", această societate grupa comercianții braşoveni – caracterul asociativ profesional este subliniat de expresia de autodesemnare „însoțitei adunări mercantile" – şi se organiza în conformitate cu regulile stabilite, cu o durată de funcționare de trei ani. Accesul la calitatea de membru era permis oricărui negustor indiferent de avuție, ireproşabil moral şi cotizant punctual: „la fieşcare persoană împodobită cu haracter moral, fără deosebire a stării sau a bogății cei nestatornice, care va fi îndatorată la vreme a plăti repartiția sa ce după dreptate<a> de obşte fieşcăruia s-au găsit cu cale a da". Scopul acestei asociații era mărturisit din primul paragraf al statutelor „însoțire privitoare spre cultură şi spre petrecanie (*recte* petrecere) de obşte a neguțătorilor noştri". Dar ce înțeleg negustorii, membri ai Casinei, prin cuvântul cultură? Despre ce fel de petrecere se vorbeşte? Din nou, actul de fondare explică şi detaliază pe larg intențiile: „a fi între toți o frățească însoțire spre o plăcută petrecanie ce să va coprinde în citirea Gazetilor şi a cărților istoriceşti; a juca biliard, cărți şi altele, însă fără interes". Pe scurt, este o societate cu caracter cultural şi distractiv, o formă de sociabilitate în vederea informării, o modalitate de desfătare în compania cărților şi de petrecere a timpului liber într-un cadru profesional.

Statutul prevedea un ocârmuitor însărcinat să se îngrijească de cumpărarea celor necesare Casinei, de corespondența pentru abonarea la ziarele „ce de obşte s-au hotărât a se aduce" (gazeta nemțească „Beobahter" sau „Algemain", cea grecească de la Athina şi *Curierul Românesc* de la Bucureşti), să ajute la colectarea banilor de la prenumeranți. Decizia de abonare era luată prin consultarea voinței colective (*ce de obşte s-au hotărât*), iar executarea ei se făcea prin contribuția tuturor la plata abonamentului. Ziarele erau selectate pentru a împlini cerințele întregii categorii mercantile cu orientări de afaceri şi de limbă diferite. Erau gazete germane, greceşti şi româneşti aduse de la Atena şi Bucureşti, deci în funcție de rutele şi legăturile avute cu medii şi spații etno-lingvistice şi comerciale diverse.

Regulamentul iese în evidență prin felul în care organizează spațiul destinat lecturii în comun şi petrecerii timpului liber. Se propunea închirierea unei case pentru societate cu 3-4 camere şi se repartizau activitățile ce urmau să se desfăşoare în interiorul lor. Prima cameră era aleasă pentru lectura ziarelor şi a cărților istoriceşti, unde „spre odihna cititorilor şi a ascultătorilor nu va fi slobod nimănui a vorbi tare, ba încă tutun a bea cu totul va fi oprit". A doua şi a treia cameră erau destinate jocului de cărți şi biliardului „spre petrecania asoțiaților, însă fără de interes". Se interziceau jocurile de noroc, precum Faro, Macao, Halberțvelfe şi se admiteau numai jocuri de cărți pentru petrecerea plăcută a timpului (doroc, preforanța, conțina şi pichet). Ultima încăpere era locuința gazdei, unde se păstrau mantalele, hainele şi intrau slugile venite după stăpânii lor.

[32] Regulamentul Casinei comerciale a fost publicat în anexă de Ion Colan, *Casina Română din Braşov 1835-1935. Contribuțiuni la cunoaşterea unui capitol din trecutul Braşovului*, Braşov, Institutul de Arte grafice „ASTRA", 1935, p. III-X. Pentru toate citatele, facem trimitere la această notă.

Un paragraf anume se referă la obligațiile cititorilor de gazete şi istorii care constituie un autentic regulament de bibliotecă. După primirea abonamentului, ziarele nu erau împrumutate la domiciliu timp de opt zile, ci trebuiau să rămână la Casină pentru a fi consultate de întreaga asistență. După expirarea termenului, gazetele puteau fi luate acasă de membrii bolnavi ai societății, doritori să le citească. Sfârşitul lunii reprezenta termenul obligatoriu de restituire a împrumuturilor de către cititori. La împlinirea anului, colecția de ziare urma să fie legată şi păstrată în arhivă. Cărțile „istoriceşti" făceau excepție de la regimul împrumutului la domiciliu. Nu era permis nimănui să le ia acasă, în afara proprietarului care le adusese la societate, iar în cazul că se cumpăraseră cu bani şi în folosul Casinei, rămâneau acesteia fără posibilitatea scoaterii lor.

Dincolo de aspectul formalist şi disciplinar, regulile dezvăluie interesul pentru lectură al negustorilor şi practicile constituite în jurul cărții, al publicațiilor în general. În primul rând, se cuvine să subliniem din nou nevoia comercianților de informație curentă, actuală, practică, de tipul celei furnizate de un ziar, corespunzătoare preocupărilor profesionale ale breslei, în continuarea interesului cultural manifestat de antecesorii lor la cumpăna veacurilor XVIII-XIX. Atenția acordată cărților de istorie se explică prin ceea ce presupunea universul lor: oferirea unor date despre anumite spații (de natură politică, istorică, chiar geografică, despre tradițiile lor), dar şi satisfacerea unei nevoi de curiozitate şi imaginație.

În al doilea rând, pare evident faptul că lectura era una de tip colectiv, cum rezultă din specificarea conjunctivă „cititorilor şi a ascultătorilor". Aşadar, în prima cameră, se citeau, mai degrabă se lecturau cu voce tare gazetele nou primite şi probabil şi cărțile „istoriceşti", urmate fireşte de comentarii şi opinii. Chiar dacă se luau măsuri pentru asigurarea liniştii necesare lecturii, acestea se îndreptau împotriva perturbatorilor lecturii propriu-zise şi audierii, adică a vorbăreților şi fumătorilor, care nu participau la actul lecturii în sine. Era nevoie de crearea şi asigurarea unui climat propice cititului şi receptării lui, comportamentele neadecvate, dăunătoare fiind, în consecință, sancționate. Nu este vorba exclusiv de tipul de lectură colectiv, care combină oralitatea cu lumea scrisului, dimpotrivă ea se asocia cu lectura individuală dedusă din practica împrumutului la domiciliu a ziarelor. Alegerea genului de carte, alături de ziare, şi specificarea lor ca obiect de lectură într-un regulament – act ce codifică în general tendințele şi aspirațiile unei grupări – sunt un indiciu clar al unui gust comun în materie de lectură, care se impune preponderent în societatea membrilor Casinei negustoreşti. Acest punct de vedere se confirmă prin practica negustorilor, ca persoane particulare, de a împărtăşi din cărțile din propria bibliotecă, aducându-le la Casină unde erau folosite de alți confrați pe o anumită perioadă. Circulația indusă de asemenea practici permitea gustarea deliciilor lecturii în comun între membrii asociației, a căror solidaritate şi sociabilitate se desenează într-un cadru bine reglementat prin prevederi speciale.

În sfârşit, întreaga punere în scenă a practicilor lecturii avea loc într-o ambianță creată anume. Atmosfera şi cadrul erau asigurate şi păstrate în condiții optime de către gazdă, datoare să întrețină curățenia cu ajutorul unei slugi şi să ofere cafea şi dulcețuri contra cost. Erau interzise cu desăvârşire aducerea şi consumarea de mâncăruri şi băuturi în spațiul Casinei. Lectura se desfăşura şi se integra în acest mediu[33], care ştia să savureze litera scrisă şi citită într-un spațiu amenajat ca o scenă asociativă, identitară în ultimă instanță şi servind, totodată, drept model comportamental. Totul denotă o artă de a trăi specifică epocii şi respectată întocmai, *ca la carte*.

[33] Vezi pentru asemănările sub raportul obiectivelor şi organizării cu societatea de lectură din Mainz fondată în 1782 Ulrich Im Hof, *Europa Luminilor*, traducere de Val Panaitescu, Iaşi, Editura Polirom, 2003, p. 91.

La al treilea etaj al studiului, structura pe genuri a publicațiilor comercializate şi a bibliotecilor oferă o perspectivă asupra lecturilor preferate. Nu insistăm aici cu citarea datelor despre negoțul de carte şi componența bibliotecilor particulare, ci reținem din corespondența comercială doar concluziile referitoare strict la tema noastră. Exemplele de negustori antrenați în comerțul de carte sunt relativ numeroase şi suficient de revelatoare pentru conturarea tendințelor de lectură ale societății şi implicit ale negustorilor. În deceniul nouă al veacului XVIII, M. Țumbru din Braşov apare implicat în desfacerea de carte venețiană pe scară largă, la Iaşi, motivată de necesitățile didactice ale Academiei Domneşti de acolo. Printre titlurile vehiculate se regăsesc evanghelii, sinaxare, antologhioane, penticostare, minee, exemplare din *Apostol*, *Mântuirea păcătoşilor*, *Maximele filosofului*, trioduri, octoihuri, psaltiri, ceasloave, orologii, pedagogii, gramatici, dicționare, epistolare, aritmetici, colecții din Homer şi scriitorii bizantini, *Enciclopedia* lui Patousa, hronografe, volume din *Esopia*, *Bertholdo*, *Stavrachi*, *Halima*, *Telemah*, cronici arabe etc[34]. Din punct de vedere al destinației cărților, se observă gruparea volumelor în două mari categorii: de caracter sacru şi de factură profană. Prezența cărților care serveau drept manuale, chiar dacă par la prima vedere ecleziastice, precum cele de tipul ceasloavelor şi psaltirilor, a celor de edificare morală şi de desfătare literară predomină în actele lui. Aceste direcții se reîntâlnesc şi sunt reconfirmate de corespondența altor mari negustori din epocă. Astfel, Ioan Marcu nota în catastif titluri asemănătoare celor importate din Veneția şi desfăcute de Țumbru între 1790-1791[35]. Constantin Hagi Pop expedia titluri de import la comanda şi tomuri bisericeşti trebuincioase boierilor olteni[36], Manicatis Safranos din Sibiu era implicat atât în comerțul cu carte religioasă şi didactică de largă circulație (de limbă greacă din Veneția, română şi germană provenind din Sibiu, Blaj, Buda, Viena)[37], cât şi cu carte literară, ştiințifică, inițial de circulație mai restrânsă, comandată de boierii de la curtea domnească, în general de membrii elitei[38].

Studiul inventarelor de biblioteci şi compararea structurii lor cu cea a comerțului de carte confirma prezența, circulația şi lectura aproape a aceloraşi domenii de interes: literatura religioasă, didactică şi de divertisment. Deținem câteva date despre bibliotecile

[34] *CDG*, vol. I, reg. 112, 4 iunie 1780, Braşov – Comanda lui M. Țumbru către tipograful grec Dimitrios Theodosiou din Veneția; Vezi analiza comparativă a notei de comandă şi a facturii din 14 noiembrie 1780 a cărților trimise la Iaşi lui Hagi Mihail Riga, organizată pe genuri, titluri, cantități şi prețuri diferite între cele două acte, la Constantin A. Stoide, Ioan Caproşu, *Relațiile economice ale Braşovului cu Moldova. De la începutul secolului al XVIII-lea până la 1850*, Chişinău, Universitas, 1992, p. 129-138.

[35] *CDVEȚR*, vol. I, reg. 450, 455, 458, 462, 562, 563, 564, 565, 566, 617, 621, 719, 854.

[36] N. Iorga, *Scrisori de boieri şi negustori olteni şi munteni către casa de negoț sibiană Hagi Pop*, formând vol. VIII din *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, Bucureşti, 1906, p. 3, 1779 martie 3 Craiova – Zamfir H. Gheorghe scria pentru „două părechi desagi cu cărți“ aflate la lăzăret şi comandate de D. Ştirboaica; *Ibidem*, p. 49 şi 66, 1810 martie 19 şi 22 – solicitarea lui Barbu Ştirbei de a primi *Viața lui Napoleon* şi 1822 octombrie 15, Râmnic – cererea lui N. Brăiloiu de a i se trimite „o ladă mică nouă cu neşte cărți bisericeşti care, fiindcă-mi sânt trebuincioase, o cere“.

[37] *CDVEȚR*, vol. I, reg. 1118, 1797 februarie 14, Sibiu – M. Safranos promitea să trimită lui Gh. Popovici din Viena Vechiul şi Noul Testament prin negustorii bucureşteni ce vor tranzita prin Sibiu în drum spre Viena; N. Iorga, *Studii şi documente…*, vol. XII, p. 175, 1818 februarie 25 – comanda lui David Păun din Râmnic către casa Safranos de a procura de la Molcăr (!) sau Barth 2 tacâmuri de minee, 3 molitvelnice, 3 catavasiere, 3 minee mari în limba română de la Buda. La 1 martie este consemnat răspunsul lui Safranos, care informa că nu există minee de Buda, ci numai de Blaj şi Sibiu şi nu a găsit decât un molitvelnic de Blaj şi un catavasier de Sibiu.

[38] *CDVEȚR*, vol. I, reg. 1754, 1797 octombrie 7, Sibiu – M. Safranos expedia negustorului Eustatie P. Pencovici din Bucureşti pandectele în două tomuri pentru medicul Manase Eliad, ruda lui Safranos; *CDG*, vol. I, reg. 1917, 1801 februarie 18, Sibiu – M. Safranos îl ruga pe M. Țumbru să se intereseze la biroul tricesimal şi vămile de la graniță în legătură cu dispariția unei lăzi cu 103 cărți franceze şi 2 italiene, cu marca DM.

negustorilor, furnizate de actele de împărțire a averii între moştenitori şi de testamente ori reconstituite pe baza însemnărilor de cărți păstrate azi în diverse fonduri şi colecții. Din nou nu vom cita datele in extenso, ci ne vom mărgini la rezumarea lor cu scopul de a delimita caracteristicile generale ale orizontului livresc al negustorilor. Astfel, moştenirea negustorilor braşoveni Bobescu şi Carcalechi din 1806 şi 1811 includea cărți religioase (biblii, evanghelii, scrierile sfinților părinți, ceasloave, *Orthodocsos Omologhia*, *Geografia ecleziastică* a lui Meletie al Atenei), de evlavie şi edificare morală (*Προσκυνητάριος Sf. Cetăți a Ierusalimului*) [39]. Nu avem însă siguranța că erau într-adevăr citite, deşi numărul mare de icoane din liste poate fi o mărturie certă a sentimentelor de pietate împărtăşită. În 1811, cu prilejul întocmirii inventarului mărfurilor în prăvălie şi a obiectelor personale la moartea negustorului Toma Leca, originar din Braşov şi activ la Iaşi, aflăm lista cărților personale. Biblioteca sa cuprindea *Biblia de la Blaj, Viețile sfinților pe luna octombrie, Orologhion,* o carte de întrebări*, Cartea de istorie a lui Zlataust* în greacă, *Istoria Ierusalimului* în greacă*, Propovedanii de morți, Hristoitia, Floarea darurilor* în română*,* un *Lexicon grecesc şi moschicesc, Gramatica nemțească, Tehnologie greacă*, *Gramatica greco-germană, Filadă* grecească*, Epistolarion*, un *Hronograf* grecesc*, Alexandria* grecească*, Alexandria* românească, *Esopia* greacă*, Aravicon Michtodar*[40]. Cărțile religioase, de edificare morală, manuale de comportare şi istorie sacră se combină cu cele didactice (de inițiere în studiul limbilor străine şi elaborarea corespondenței comerciale) şi cu cele de delectare, pe scurt lecturi morale, utile şi plăcute, destinate a oferi un ghid în viață, profesie şi sensibilitate.

Dincolo de datele concrete care atestă proprietatea negustorilor asupra cărților, religioase de exemplu, întâlnite în cataloage editate de carte veche[41] şi în fondurile colecțiilor publice[42], manuscrisele se dovedesc mult mai utile în surprinderea gustului de lectură. Faptul de a deține posesia fizică asupra unei tipărituri nu echivalează cu citirea cărții, nu mărturiseşte nimic din procesul subtil al influențării cuvântului scris asupra gândirii şi simțirii cititorului, nu spune ceva despre rolul împlinit de carte în viața posesorului. În schimb, alegerea unor fragmente, copierea şi gruparea lor într-un miscelaneu, numite sugestiv „biblioteci portative“[43] datorită destinației conferite, indică o nevoie reală de informare şi relaxare prin intermediul cărții. S-a remarcat deja că tiparul oficial nu a reuşit să satisfacă nevoia de lectură[44], creându-se evoluții paralele în mişcarea culturală şi intelectuală oficială şi individuală. Este cazul scrierilor inovatoare ale epocii Luminilor care au fost traduse şi au circulat inițial în copii transcrise de mână. Iată de ce manuscrisele indică mult mai precis orientările de lectură ale publicului, în cazul nostru redând mult mai nuanțat predilecția negustorilor pentru anumite scrieri în perspectiva duratei lungi.

---

[39] N. Iorga, *Acte româneşti şi câteva greceşti din archivele companiei de comerț oriental din Braşov*, Vălenii de Munte, 1932, p. 291-296, doc. 67 şi p. 208-211, doc. 224.

[40] C. A. Stoide, I. Caproşu, *op. cit*., p. 172-173, notele 17, 19, 20.

[41] Vezi însemnările de posesie pe mineele buzoiene şi alte cărți religioase ale unor membri din familiile comerciale Boghici, Cepescu, Ciurcu, Geanli, Radovici în *Tipărituri româneşti 1539-1750 existente la Braşov. Catalog,* lucrare elaborată de Monica Tatuşescu, Braşov, 1980, nr. 156, 162, 166, 241, 256.

[42] *Biblische Historien aus dem alten und neuen Testamente der Jugend* de Johann Hübner (Kronstadt, tipografia Albrich, 1775) în biblioteca lui Ioannis Velikos în anul 1811, exemplar păstrat la BJBV, CS, CV I 583, foaie de gardă 1, notă în limba greacă.

[43] Alexandru Duțu, *Coordonate ale culturii româneşti în secolul XVIII (1700-1821). Studii şi texte*, Bucureşti, Editura pentru literatură, 1968, p. 55.

[44] Daniel Barbu, *Scrisoare pe nisip. Timpul şi privirea în civilizația românească a secolului al XVIII-lea,* Bucureşti, Editura Antet, 1996, p. 69-70.

Literatura religioasă se întâlneşte frecvent în rândul manuscriselor copiate şi citite de comercianţii care îşi manifestau preocuparea faţă de aspecte practice ale credinţei. Interesul lor merge către învăţăturile credinţei expuse sub forma dialogurilor şi în catehisme, către tâlcuirea slujbelor şi tainelor bisericeşti, predici, rugăciuni, minunile şi vieţile sfinţilor[45]. Ca efect al frecventării slujbelor, audierii modelelor umane din sfintele scripturi şi al lecturii scrierilor religioase, regăsim în limbajul lui N. D. Paciura nume şi referinţe biblice. În scrisoarea către Manoil Furchiadi de la Agenţia consulară austriacă din Bucureşti, N. D. Paciura califica vindecarea miraculoasă de ciumă cu următoarele cuvinte: „În adevăr pot să vă numesc al doilea Iov"[46].

Legat de acest domeniu, literatura parenetică şi de edificare morală circula în rândul negustorilor, adeseori figurând în miscelanee alături de catehisme, canoane de rugăciuni şi Minunile Sf. Fecioare. Copierea cărţilor de înţelepciune tradiţionale, precum *Floarea darurilor* şi *Pilde filosofeşti*, se completa cu transcrierea operei francezului Pierre Blanchard, *Plutarh nou sau, pe scurt, scrierea celor mai vestiţi bărbaţi şi muieri a toate neamurile din cele mai vechi vremi până în vremile noastre*[47], în traducerea lui Nicola Nicolau. Cartea indică un nou spirit prin includerea unor modele mai vii, mai apropiate contemporanilor decât cele furnizate de anticul Plutarh. Publicarea vieţii lui Carol cel Mare, Petrarca, Gutenberg, Copernic, Gheorghe Castriotul, Michelangelo, Bayard oferea exemple laice deosebite de cele extrase din scrierile de provenienţă monastică[48] gen *Vieţile sfinţilor*. Deopotrivă, cărţile de înţelepciune vechi şi moderne figurau în biblioteca negustorilor şi chiar a unui ucenic în meseria comerţului[49].

Istoria[50] este prezentă între preocupările negustorilor, iar manuscrisele fac dovada copierii frecvente a operelor de gen de la istoria antică, cronografe, cronici (Gh. Brancovici, N. Costin) la istoria Rusiei sub ţarul Petru cel Mare şi *Scurtă cunoştinţă a istoriei românilor* de Samuil Micu[51]. Gustul pentru cărţile de istorie contemporană, care

---

[45] Gabriel Ştrempel, *op. cit.*, vol. II, ms. 2099 din 1736 cu însemnări de lectură ale unui Nicolae boltaşul din Sibiu, ms. 2351 din 1796 al lui Ivanciu Naciovici; vol. III, 1987, ms. 4304 (datat mijlocul secolului XVIII) aparţinând lui Dumitru Vlad din Braşov; Mircea Avram, *op. cit.*, ms. nr. 7 din a doua jumătate a secolului XVIII, Miscelaneu de vieţi de sfinţi şi fragmente de istorie sacră ce a aparţinut lui Gheorghe Simeon Ciurcu şi ms. nr. 24 din 1810, Minunile Maicii Domnului ce a aparţinut negustorilor Ţârcă; Dan Buciumeanu, *Comori de carte veche românească şi străină. Catalogul colecţiilor speciale ale Bibliotecii I. G. Bibicescu*, cu o prefaţă de Dan Simonescu, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1996, p. 146-147 şi 264, ms. 50, *Viaţa Sf. Vasilie cel Nou* (Bucureşti, 1819) tipăritură copiată în 1833 de Gh. Ioan din Braşov, căruia îi aparţinea şi cartea *Întrebări şi răspunsuri teologhiceşti* de Atanasie cel Mare (Bucureşti, 1821).

[46] *CDVEŢR*, vol. II, reg. 1402, 1813 decembrie 20, Sibiu.

[47] G. Ştrempel, *op. cit.*, vol. II, ms. 1926 de literatură parenetică citit de braşoveanul Dragomir sin Dragomir Grădinarovici în 1816; vol. IV, ms. 5277 din 1807, *Floarea darurilor* şi alte fragmente religioase au fost copiate de Petcu Nicolau din Braşov; ms. 4763 din 1833, copie al lui *Plutarh nou* de dascălul grec Anton Stamatopoulos din Braşov, care copia şi un Evangheliar (ms. 1139).

[48] Alexandru Duţu, *Cărţile de înţelepciune în cultura română*, Bucureşti, Editura Academiei, 1972, p. 57.

[49] Mircea Filip, *Carte românească veche în Biblioteca G. T. Kirileanu Piatra Neamţ. Bibliografie adnotată*, Bacău, 1970, nr. 51 – *Pilde filosofeşti* (Râmnic, 1783) care aparţinea lui Neculiţă Jipa.

[50] Despre ascensiunea lecturilor istorice în societatea franceză la nivelul clerului, nobilimii şi comercianţilor v. R. Chartier, *op. cit.*, p. 189, 192, 194.

[51] G. Ştrempel, *op. cit.*, vol. I, ms. 59 de la începutul secolului XVIII, *Letopiseţul* lui N. Costin în posesia lui Ioan Radu Leca, ms. 595 din 1786, fragmente de istorie antică copiate de Neculae Radu Cătană, ms. 1781 din 1782, miscelaneu ce cuprinde cronica lui N. Costin, istorie braşoveană despre Şchei, cronologie biblică ce a aparţinut lui Antonie Constandin, autorul unei cronici braşovene, ms. 1307 din 1801, S. Micu, *Scurtă cunoştinţă a istoriei românilor*, în posesia lui Gh. I. Ţânţăreanu care notează pe file o cronică a catastrofelor din Braşov; vol. II, ms. 3056 din 1825, opera istorică a lui N. Costin şi S. Micu, copiată de D. Cepescu şi pe care Barbu Cepescu notează evenimentele războiului ruso-turc din 1828; vol. III, ms. 3161 din 1788, *Istoria ruşilor şi viaţa marelui Petru* şi *Istoria asediului Vienei* copiat de Zamfir Marco vol. IV, ms. 5646 din a doua jumătate a secolului XVIII, <*Cronica românească* de Gh. Brancovici> ajunsă în posesia lui N. Ţârcă.

conţineau informaţii politice curente, similare celor aflate în coloanele ziarelor, era satisfăcut de volumele din epocă, broşuri eventual, ce prezentau evenimentele mai pe larg decât în extrasele rezumative din ziare. Numai astfel putem pătrunde interesul comerciantului N. D. Paciura din Sibiu de a avea pentru sine „Istoria plecării Îndrăznețului <Napoleon> de la Moscova", primită în 21 octombrie 1813, despre care se grăbea a doua zi să anunțe deja pe partenerul său din Viena[52]. Am menționat mai sus prezența cărților istoricești în regulamentul Casinei brașovene din 1835, care confirmă gustul particular de lectură al „istoriilor". Preocuparea pentru istorie poartă pecetea pragmatismului, negustorii angajându-se în întocmirea de cronologii necesare, de pildă, refacerii bisericii şi încheierii efortului de renovare. Între anii 1836-1839, asemenea lucrări se desfăşoară la biserica Sf. Nicolae din Şcheii Braşovului, ocazie cu care se extrag date din documente, cărți, inscripții de către negustorii reprezentanți ai bisericii Ioan Jipa şi Dimitrie Cepescu[53].

Circulația cărților populare în rândul negustorilor este dovedită de socoteala cheltuielilor necesare băiatului de prăvălie Atanasie Dimu, făcute de casa comercială Ioan Marcu din Sibiu între anii 1783-1793. Pe lângă îmbrăcăminte, încălțăminte, medicamente, arme, se notează şi 5,40 fl. ung. pentru cumpărarea unei cărți *Alexandria*[54]. Odată asigurate condițiile de trai material şi salarizare, patronul se îngrijea şi de hrana spirituală, înscriind în catastif o sumă suficient de mare pentru lectura povestirilor de imaginație, ce ofereau posibilitatea de evaziune din spațiul prăvăliei în cel imaginar. În acelaşi sens este sugestivă autobiografia unui novice într-ale negustoriei, Teodor Vârnav, la cumpăna dintre secole, reprodusă de N. Iorga[55]. Lectura cărților siropoase (numite „beliarțuri"), alături de frecventarea cafenelelor şi jocul de cărți, pare să fi fost destul de răspândită între ucenici şi slugi încât să transpară în proiectul de statut al negustorilor braşoveni din 1820. Îngrijorați de noile obiceiuri percepute ca fiind dăunătoare, patronii prevedeau interdicția pentru asemenea forme de petrecere a timpului liber în paragrafele destinate anume reglementării regimului salariaților[56]. Literatura beletristică a constituit mult timp o sursă de destindere şi educație sentimentală a negustorilor, precum Gavril Hagi Ciurcul sau Dimitrie Iancovici, membri ai familiei Cepescu, care se îndeletniceau cu copierea unor asemenea scrieri în ceasurile de răgaz[57]. Aceeaşi valoare documentară este conferită mărturiei memorialistului Sextil Puşcariu, care atestă gustul răspândit al genului cărților populare în societatea comercianților ortodocşi braşoveni. În capitolul dedicat cărților, bibliotecilor, editurilor şi lecturilor unui braşovean, S. Puşcariu evoca o verişoară bătrână a mamei sale, nevasta unui negustor, care citise şi recitise cu pasiune neostoită de vreme o singură carte: *Genoveva de Brabant*. Şi tot el observa cu

[52] *CDVEȚR*, vol. II, reg. 1149.

[53] Sterie Stinghe, *Documente privitoare la trecutul românilor din Schei 1700-1783*, vol. I, Braşov, 1901, doc. II, adaus, p. 328, 1836 iunie 15, cu titlul *Hronologhia Sf. biserici vechi din Şchei, numită Bolgarsegi, hramul Sf. Ierarh şi făcător de minuni Nicolae din mai multe dovezi culeasă şi prescrisă, scoasă din mai multe înscrisuri din vechime, din cărțile sfintei biserici, după pietrele zidite în zidurile bisericii şi după pomelnicul cel mare prin Ioan Jipa, negustor şi reprezentant al sfintei biserici*; doc. III, p. 339, 1842.

[54] *CDVEȚR*, vol. I, reg. 765, 1793 martie 4, Sibiu.

[55] N. Iorga, *Istoria comerțului românesc. Epoca mai nouă*, Bucureşti, 1925, p. 128, în autobiografia sa, Teodor Vârnav evoca atmosfera de muncă din prăvălie şi delectarea nocturnă cu lectura de „cărți istoricești".

[56] Ladislau Gyémánt, *Proiectul din 1820 al Societății comerciale române din Braşov*, în „Crisia", X, 1980, p. 114.

[57] G. Ştrempel, *op. cit.*, vol. II, ms. 1843 din 1813, *Istoria lui Filaret şi a Antusei*, vol. III, ms. 3205-3208 din 1842, *Noul Erotocrit* (Siniu, 1837, ediția lui Anton Pann) copiat de Dumitru D. Iancovici, vol. IV, ms. 4788 din 1773, *Istoria Troadei* copiată în 1773 de monahul Rafail de la Hurez şi ajunsă în posesia familiei Cepescu de la care avem note de lectură din 1811, 1817 şi 1837 semnate de Barbu, Dimitrache şi Sevastița Cepescu.

îndreptățire că în tinerețea acestei mătuşi, trăia în Braşov Ioan Barac, traducătorul unor opere cu caracter literar, în genul cărților populare, cu mare trecere la public. Genul fusese reluat cu succes de librărie de către frații editori Ciurcu, în a doua jumătate a secolului XIX, când au speculat interesul pentru literatură populară al populației de la sate, unde gradul de cultură era asemenea celui al bătrânei negustorese[58]. Dincolo de apropierile forțate şi lipsite de nuanță ale autorului, fragmentul surprinde cu fidelitate o tendință generală, un comportament cultural tipic şi din acest motiv considerăm că are o valoare probatorie însemnată pentru înțelegerea raporturilor dintre lectură şi public în spiritul antropologiei culturale. Chiar dacă nu avem indicii directe şi precise despre modul cum a influențat cartea despre Genoveva de Brabant viața soției de negustor, putem ghici lesne că lectura intensivă şi alegerea de a reveni la paginile volumului ofereau imaginației un suport fidel. În întreaga ei viață, rândurile acestei cărți i-au susținut permanent curiozitatea şi nevoia de evaziune spre orizonturile unui alt spațiu, descriind o lume în care cititoarea se regăsea şi spre care năzuia probabil, în intimitate.

Literatura clasică nu ocupă un loc în preocupările de lectură ale publicului comercial, dacă putem să îl delimităm astfel: cu o singură excepție notabilă, aceea a lui Zenobie Hagi Pop, autor al unui *Tratat de metrică* (Viena, 1803) în limba greacă[59]. Fiu al marelui negustor sibian, Constantin Hagi Pop din Sibiu, Zamfir a fost elevul dascălilor şi şcolilor greceşti, al Academiei domneşti din Bucureşti, unde l-a avut profesor pe Lambros Photiades de care l-au legat relații de caldă prețuire reciprocă. Absolvent al unei instituții umaniste care promova educația clasică[60], savantă, Zenobie demonstrează enciclopedismul în cele două tomuri masive, în care citează din poeți clasici şi aduce un omagiu profesorului său, căruia îi dedică scrierea şi îi publică portretul[61]. Evenimentul editorial era apreciat de învățatul Photiades în cuvinte elogioase: „E o cinste pentru Zamfirachi, e o glorie pentru Pop, e o mândrie pentru Lambru!“[62]. Cuvintele sunt dublate de imagine, portretul lui Lambros aflat în ultima sală de expoziții a picturii din secolele XVIII-XIX de la Muzeul Național de Artă, înfățişând un bărbat corpolent, cu hainele şi tunsoarea la modă atunci, purtând la braț o carte, semn declarativ al culturii şi profesiei intelectuale. Este limpede că avem în față un portret profesional, care uzează de limbajul simbolic specific profesiei. Descifrând titlul inscripționat vizibil pe cotorul volumului, am avut surpriza să citim în greacă *Μετρική Ζηνοβιου* (*Metrica lui Zenobie*)[63]. Desigur, afişarea publică a cărții scrise semnifica prestigiul social dobândit de marii negustori, ea fiind aproape un fel de marcă sigură de arborat şi uşor de recunoscut în panoplia şi genealogia acestor *homini novi* ai timpului.

---

[58] Sextil Puşcariu, *Braşovul de altădată*, cuvânt înainte de Ioan Colan, ediție îngrijită de Şerban Polverejan, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1977, p. 254.

[59] Opera a fost atribuită lui Photiades de către A. Papadopoulos Vretos şi A. R. Rangabe, dar A. Camariano Cioran observă că folosirea materialului de curs al lui Photiades la elaborare nu autorizează părerea că întreaga scriere a fost dictată de Photiades, cf. *Les Academies princieres de Bucarest et de Jassy et leurs professeurs*, Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1974, p. 457.

[60] *Ibidem*; Pentru rolul pensionatelor aristocratice vezi Dominique Julia, *L'éducation des négociants français au 19e siècle*, în Franco Angiolini et Daniel Roche, *Cultures et formations négociantes dans l'Europe modern*, Paris, Editions de l'Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales, 1995, p. 227 ş.u.

[61] *BRV*, t. II, nr. 665, p. 448.

[62] N. Iorga, *Studii şi documente…*, vol. VIII, p. VI-VII.

[63] Se cuvine să observăm că în conformitate cu *BRV*, t. II, nr. 665, p. 448, volumul de metrică este descris ca aparținând lui Zenobie C. Pop şi dedicat lui Lambros Photiadis, al cărui portret gravat de un artist vienez însoțeşte cartea. Introducerea este alcătuită în Bucureşti cu data de martie 1802, iar epistola dedicatorie la Viena în martie 1803. Cele două tomuri masive fac dovada erudiției şi enciclopedismului prin citatele din Horatius şi versurile din Pindar.

Aşadar, scrierile religioase şi de edificare morală mai ales, cele de informare şi literatura descriu orizontul livresc. De altfel, interesul pentru cărţile populare şi beletristica moralizatoare era manifestat de lumea târgoveţilor, a micilor slujbaşi provinciali, cum rezultă din exemplul *Erotocritului* în traducere românească, spre deosebire de varianta greacă care a circulat în rândurile marii boierimi cunoscătoare a limbii greceşti[64]. Comparaţia dintre preferinţele de lectură rezultate din orientarea comerţului de carte şi structura bibliotecilor deţinute de negustori, pe de o parte, şi corelaţiile stabilite între categoriile sociale, genul şi răspândirea cărţilor prenumerate[65], pe de altă parte, dezvăluie o neconcordanţă surprinzătoare. Cercetările soţilor Velculescu s-au concretizat în următoarele rezultate: înainte de 1820 meseriaşii şi negustorii cumpără numai carte de pedagogie, între 1820-1830 se găsesc numai între prenumeranţii la cărţi de ştiinţă şi manuale, în deceniul 1830-1840 devin interesaţi de filosofie, morală, pedagogie, subscriind la două volume de bună creştere, de scrieri didactice şi ştiinţifice, de *Culegere de cântece de stea* şi *Erotocritul*. Per ansamblu, meşteşugarii şi negustorii manifestă interes faţă de domenii (filosofie, morală, pedagogie sau manuale) care cuprind indicaţii concrete de comportament în viaţa socială, informaţii ştiinţifice, abia apoi urmând literatura ecleziastică şi pe ultimul loc literatura care se datorează mai ales legăturilor lui Anton Pann cu Braşovul[66]. Aparent, există o contradicţie, căci prenumerarea oferă o pistă de cunoaştere a gustului de lectură. Cărţile citite de negustori nu se reduceau la cele obţinute prin sistemul de subscripţii, ci erau procurate şi pe alte căi: achiziţie, moştenire, donaţie, împrumut, lectura publică în biserică ori alte medii de sociabilitate. Datele obţinute din analiza prenumeranţilor reflectă numai o situaţie parţială şi trebuie completate cu informaţii despre posesia şi circulaţia cărţilor, bibliotecilor, însemnărilor, manuscrise şi corespondenţei etc. Constatăm că unele concluzii referitoare la predilecţia pentru manuale şi informaţii practice, curente, concordă cu unele observaţii ale noastre.

Direcţiile de lectură şi receptarea cărţii în mediul negustorilor din Braşov şi Sibiu, circumscrise mai larg spaţiului românesc, sunt asemănătoare cu receptivitatea faţă de aproape aceleaşi genuri, detectată în structura bibliotecilor şi a publicului la nivel european. Interesul pentru lectură al comerciantului Jean Ranson din La Rochelle se orienta către lucrări de devoţiune religioasă, mai puţin de dogmatică şi teologie, către istorie, călătorii, non-ficţiune şi *belles-lettres,* incluzând cărţi siropoase şi moralizatoare. Nu regăsim oferta-standard a cărţilor vremii, literatura clasică, juridică sau de ştiinţe naturale[67], ceea ce este valabil, în general, şi în cazul negustorilor noştri, dar cu unele excepţii. În acelaşi timp, în preocuparea pentru istorii, literatura de divertisment şi ficţiune putem vedea acelaşi interes pentru literatura profană, mai precis beletristică, dezvăluită de traducerile de la cumpăna veacurilor XVIII-XIX[68], precum şi viitoarea preferinţă a publicului din prima jumătate a secolului XIX către romanesc, evaziune şi literatura de compensare a aspiraţiilor bovarice ale cititorilor[69].

---

[64] Cătălina Velculescu, *Cărţi populare şi cultură românească*, Bucureşti, Editura Minerva, 1984, subcapitolul *Erotocritul şi cititorii săi*, p. 168, 172.

[65] Idem şi Victor Velculescu, *Cărţi româneşti cu liste de prenumeranţi. Prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în *loc. cit.*, p. 117-163.

[66] *Ibidem*, p. 139-141, 156.

[67] Robert Darnton, *Marele masacru al pisicii şi alte episoade din istoria culturală a Franţei*, traducere de Raluca Ciocoiu, Editura Polirom, 2000, p. 192.

[68] Paul Cornea, *Originile romantismului românesc. Spiritul public, mişcarea ideilor şi literatura între 1780-1840*, Bucureşti, Editura Minerva, 1972, p. 97.

[69] *Ibidem*, p. 99 unde subliniază tendinţa spre anecdotică manifestată de genul literaturii populare şi irupţia romanului în traduceri; Dorina Grăsoiu, *O cercetare sociologică asupra stratificării publicului românesc din prima jumătate a secolului XIX*, în *RITL*, XXIII, nr. 2, p. 231, 233-235.